

**O‘ZBEKISTON HUDUDIDA ILK DEHQONCHILIK JAMIYATLARINING
SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI (NEOLITDAN ILK TEMIR
DAVRIGACHA)**

Erkinboyev Fozilbek Zokirjon o‘g‘li

Navoiy davlat universiteti

tarix qo‘shimcha davlat huquqi yo‘nalishi 4 bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston hududida neolit davridan ilk temir davrigacha bo‘lgan davr oralig‘ida dehqonchilik jamiyatlarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi. Arxeologik qazilmalar, paleoetnografik manbalar hamda ilmiy tadqiqotlar asosida dehqonchilik madaniyatining mintaqaviy xususiyatlari va taraqqiyot yo‘llari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: neolit, eneolit, bronza davri, temir davri, dehqonchilik, irrigatsiya, arxeologik madaniyatlar, O‘zbekiston

Dehqonchilik insoniyat sivilizatsiyasining taraqqiyotida muhim bosqichlardan biri bo‘lib, jamiyatning ishlab chiqaruvchi xo‘jalik turiga o‘tishini ta‘minladi. O‘zbekiston hududi – Markaziy Osiyoning serunum vodiylari, daryo bo‘ylari va tog‘ etaklarida ilk dehqonchilik faoliyati miloddan avvalgi 7–6-ming yilliklarda shakllangan.

Neolit davridan boshlab bu yerda doimiy turar-joylar, dastlabki sug‘orish tizimlari, don yetishtirish va uy hayvonlarini boqish singari faoliyatlar paydo bo‘la boshlagan. Eneolit va bronza davrlariga kelib esa dehqonchilik kengayib, ijtimoiy tuzilmaning murakkablashuviga olib kelgan. Ayniqsa, Amudaryo, Zarafshon va Qashqadaryo vodiysi bo‘ylari yirik dehqonchilik madaniyatlarining markaziga aylangan.

Ilk dehqonchilik jamiyatlarining shakllanishi bevosita iqlim o‘zgarishlari, tabiat sharoitiga moslashish, ovchilik va terimchilikdan ishlab chiqaruvchi xo‘jalik tizimiga o‘tish zarurati bilan bog‘liq edi. O‘zbekiston hududi, ayniqsa Surxondaryo vodiysi, Zarafshon va Qashqadaryo vohalari, o‘troq hayot uchun qulay iqlim va geografik sharoitlarga ega bo‘lganligi sababli, bu yerda ilk dehqonchilik madaniyatlari barvaqt paydo bo‘lgan.

Shuningdek, mintaqadagi qadimgi aholining sivilizatsion salohiyati, ularning mehnat vositalarini yaratishdagi mahorati, tuproq va suv resurslaridan foydalanishdagi bilimlari dehqonchilik xo‘jaligining rivojlanishini jadallashtirgan. Neolit va eneolit davrlaridagi uy-joy qurilishi, don omborlari, sopol idishlar va sug‘orish tizimlari bu jarayonning chuqur tarixiy ildizlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolada O‘zbekiston hududida neolitdan temir davrigacha bo‘lgan davr mobaynida dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari tarixiy-arxeologik manbalar asosida yoritib beriladi.

Mazkur maqola O‘zbekiston hududida dehqonchilik jamiyatlarining bosqichma-bosqich shakllanishi va rivojlanishini tarixiy-arxeologik asosda tahlil etishga qaratilgan.

Tadqiqotda tarixiy, arxeologik va etnografik tahlil usullari asosida quyidagi metodlar qo‘llanildi:

- **Arxeologik manbalarni tahlil qilish** – Sapallitepa, Jarkutan, Qoratepa, Kuchuktepa, Zamonbobo va boshqa yodgorliklardagi qazilma natijalari asosida madaniy qatlamlar tahlil qilindi.
- **Tarixiy davrlashtirish** – dehqonchilik jamiyatlari neolit, eneolit, bronza va ilk temir davrlariga bo'lib o'rganildi.
- **Paleoiqtisodiy yondashuv** – qadimgi aholi qanday ekinlarni yetishtirgani, qanday asbob-uskuna ishlatgani va qanday ishlab chiqarish tizimiga ega bo'lganligi tahlil qilindi.
- **Mintaqaviy taqqoslash** – Surxondaryo, Farg'ona, Toshkent vohasi va Sirdaryo havzasidagi madaniy yodgorliklar bir-biri bilan solishtirildi.

Neolit davri (mil. avv. 7–6-ming yilliklar): O'zbekistonning janubida (Surxondaryo vohasi) joylashgan **Kültəpa, Sapallitepa** va **Jarqo'ton** yodgorliklari ilk dehqonchilik faoliyatining mavjudligini tasdiqlaydi. Bu davrda bug'doy, arpa yetishtirilgan, chorvachilik (qo'y, echki) bilan birga olib borilgan.

Eneolit davri (mil. avv. 5–4-ming yilliklar): Aholi turar-joylar qurishda g'ishtdan foydalana boshlagan. Zamonbobo, Kuchuktepa kabi yodgorliklarda don saqlash uchun maxsus omborxonalar aniqlangan. Suv chiqarish (ochiq kanal) tizimlarining dastlabki shakllari kuzatilgan.

Bronza davri (mil. avv. 3–2-ming yilliklar): Xorazm, Buxoro va Qashqadaryo vodiysida dehqonchilik va irrigatsiya tizimlari rivojlangan. Ayniqsa, Jarkutan madaniyati doirasida qishloq xo'jaligi bilan hunarmandchilik birgalikda rivojlangan. Murdalarni yerga dafn qilish odatlari va mehnat qurollari (saban, belkurak) topilgan.

Ilk temir davri (mil. avv. 1-ming yillik boshlarida): Dehqonchilik jamiyatlari yanada murakkablashgan, yirik irrigatsiya inshootlari paydo bo'lgan. Jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish kuchaygan, bu esa yerga egalik masalasining shakllanishiga zamin yaratgan.

O'zbekiston hududida dehqonchilikning shakllanishi insoniyat taraqqiyotining lokal, ammo murakkab bosqichlarini ko'rsatadi. Neolit davridan boshlab bu yerda tabiatga moslashgan, suv manbalaridan unumli foydalanishga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalar vujudga kelgan.

Arxeologik topilmalar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, qadimgi dehqonlar nafaqat ekin yetishtirish bilan shug'ullangan, balki jamoa shaklida yashab, mehnat taqsimotini amalga oshirgan. Irrigatsiya tizimlari asta-sekinlik bilan davlatlashtirish jarayonlarini boshlab bergan.

Neolitdan ilk temir davrigacha bo'lgan davrda O'zbekiston hududida dehqonchilik jamiyatlari shakllanishi o'ziga xos tarixiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan. Dehqonchilik — ishlab chiqaruvchi xo'jalikning asosiy turi sifatida qadimiy jamiyatlarning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmasini belgilab bergan.

Neolit va eneolit davrlarida dehqonchilikning paydo bo'lishi O'zbekiston hududida aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayot tarzida tub burilish yasagan. Bu davrda oziq-ovqat zaxirasini rejalashtirish, doimiy turar-joylarga ega bo'lish va mehnatni ixtisoslashtirish jarayoni boshlangan. Ayniqsa, **Sapallitepa, Kultəpa, Zamonbobo** kabi yodgorliklarda topilgan sopol idishlar, qum va toshdan yasalgan don maydalagichlar bu davrda g'alla yetishtirish va saqlashning rivojlanganligini ko'rsatadi.

Bronza davriga kelib, dehqonchilik va chorvachilik o'rtasidagi muvozanat ishlab chiqarish xo'jaligining barqaror tizimga aylanganidan dalolat beradi. Jarkutan madaniyati doirasida aniqlangan arxitektura yodgorliklari, hunarmandchilik izlari va sug'orish tizimlari o'sha davrda yerga egalik, mehnat taqsimoti va mulkchilik shakllarining rivojlanganini bildiradi.

Ilk temir davrida esa dehqonchilik faoliyatida yangi bosqich — ko‘proq mexanizatsiyalashgan, aniq tashkil etilgan irrigatsiya tizimlariga asoslangan dehqonchilik shakllangan. Bu davrda sug‘oriladigan dehqonchilik orqali hosildorlik ortgan, mehnat unumdorligi oshgan va aholi sonining ko‘payishi kuzatilgan. Bu esa jamiyatda yangi ijtimoiy qatlamlar – yer egalari va dehqonlar sinfining shakllanishiga olib kelgan.

Shuningdek, arxeologik topilmalardan ko‘rinadiki, qadimgi dehqonchilik jamiyatlari ma’naviy va diniy hayotda ham o‘ziga xos tizimga ega bo‘lgan. Ayrim yodgorliklardagi diniy belgilar, hayvonlar va o‘simliklarga sig‘inish holatlari, dehqonchilik bilan bog‘liq marosimlar mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, neolitdan temir davrigacha bo‘lgan bosqichlarda dehqonchilik faqat xo‘jalik faoliyati emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotning asosiy omiliga aylangan.

Arxeologik yodgorliklar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston hududi Markaziy Osiyoda eng qadimiy dehqonchilik markazlaridan biri bo‘lib, bu jarayon mahalliy va tashqi omillar ta’sirida shakllangan. Bugungi kunda bu meros tarixni chuqurroq o‘rganish va milliy identitetni tushunishda muhim asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islomov M. (1991). *O‘zbekistonning eng qadimiy dehqonlari*. – T.: Fan.
2. Gulyamov Ya.G. (1959). *O‘zbekiston irrigatsiya tarixidan*. – T.: Fan.
3. Berdimuradov A. (1981). *Janubiy O‘zbekiston neolit yodgorliklari*. – T.: Fan.
4. Masson V.M. (1982). *Jarkutan va bronza davri madaniyati*. – Ashxobod.
5. Qosimov B. (2005). *O‘zbekiston qadimgi davr tarixidan*. – T.: O‘qituvchi.
6. Uzbekistan Archaeological Report (UAR), 2021.
7. Turgunov B. (2010). *O‘zbekistonning arxeologik yodgorliklari*. – Samarqand.
8. Dani A.H., Masson V.M. (1992). *The History of Civilizations of Central Asia*. – UNESCO.